

Актуални проблеми на предаването на турски антропоними и топоними на български език в контекста на съвременната преводна практика

Жана Желязкова

Резюме

В настоящото изложение се представят съществуващите норми за предаване на турските антропоними и топоними. За част от преводачите от турски език тези установени норми се оказват *terraincognita*, а в други случаи те биват пренебрегвани и нарушавани. Преводаческата практика е многообразна, но като цяло демонстрира трайна тенденция към неспазване на принципите и традицията. Този аспект в комплексната теоретична подготовка на преводаческите кадри е въпрос, който продължава да стои на дневен ред. Същевременно в началото на XXI в. някои от въведените принципи може и следва да бъдат доразвити, актуализирани и преосмислени в контекста на рецепцията на турската култура в българското общество.

Ключови думи: турски антропоними и топоними, преводаческа практика, преводачески кадри, рецепция на турската култура.

В последните години сме свидетели на небивал „бум“ в преводната турска литература в България. Волята на турската държава да популяризира и рекламира своя език, култура и традиции по света намира израз в т.нар. проект *TEDA*, чието начало е поставено през 2005 г. Той представлява проект на Министерството на културата и туризма на Република Турция, насочен към чуждестранни издателства, с цел популяризиране на турската култура, изкуство и литература в чужбина. След селекция на избраните кандидати се осигурява финансиране на превода, издаването и представянето преди всичко на съвременни художествени произведения на изтъкнати турски творци или на млади таланти, които определят облика на най-новата турска проза, поезия и драматургия. В полезрението на различни европейски и азиатски издатели попадат също и знакови средновековни поети като Мевляна Джелиледин Руми и Юнус Емре, както и образци на турския фолклор. Проектът *TEDA* оказва благоприятно въздействие върху книгоиздаването в България. Много наши издателства получават възможност да публикуват преводи на български език на разнородни по жанр и тематика художествени творби на турски автори. Българските издателства са доста активни в този процес, което им отрежда едно от водещите места на бенефициенти по проекта след издателствата в

Германия и Великобритания, а произведенията, преведени на български език, са едни от най-многобройните.

Към посланиците на турската култура в България следва да добавим и съвременното турско кино, чиито продукти – пълнометражни филми и сериали – са излъчвани по най-големите ни телевизионни канали, в кинозалоните и в рамките на фестивали, провеждани у нас.

Всичко това свидетелства за една много интензивна преводаческа практика, в която е включена армия от труженици преводачи от различни поколения с различно образование, подготовка, компетенции и ниво на владеене на изходния и целевия език. А несъмнено към качеството на превода, което заслужават българските читатели и зрители, отношение има и проблемът с предаването на турските антропони и топоними. При наблюденията ми като преподавател по Увод в теорията и практиката на превода – дисциплина от бакалавърската програма на специалност Тюркология, четена на турски език, и като преводач на художествена литература установявам редица случаи на непознаване на съществуващите норми за предаване на турските антропони и топоними или липса на последователност в прилагането им, а така също съзнателно или несъзнателно неспазване на принципите и традицията, за която говори и известният български тюрколог проф. Емил Боев: „Устното и писмено предаване на турски имена на български има своя традиция. Продължителното съжителство на българи и турци е накарало българите да намерят начин за предаване на звуковете в турските имена и думи. В това отношение устната традиция предхожда значително писмената“ (Боев 1974: 305).

Настоящата статия се основава на принципите и нормите, формулирани в статията на проф. Емил Боев, озаглавена „Турски имена“, публикувана в сборника „Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език“ от 1974 г. (изд. „Наука и изкуство“) със съставители проф. Любомир Андрейчин и проф. Михаил Вългенов. В този тематичен сборник са поместени статии за транскрипцията и предаването на имена: 1. От славянски езици (руски, украински, белоруски, полски, чешки, словашки, сърбохърватски, словенски); 2. От романските езици (френски, италиански, испански, португалски, румънски); 3. От германските езици (английски, немски, шведски); 4. От класическите езици (старогръцки, латински); 5. От балкански езици (новогръцки, албански, турски); 6. От угро-финските езици (унгарски, фински); 7. От източни и далекоизточни езици (арабски, персийски, хинди, китайски, японски, вьетнамски, корейски, монголски). Статията за арабските имена е написана от известния български тюрколог и османист проф. Борис Недков. Автор на предговора, озаглавен „Основни положения при изговора и

транскрипцията на чужди собствени имена в българския език“, е Любомир Андрейчин.

Примерите, с които тук са илюстрирани отклоненията от установените транскрипционни норми, са ексцерпирани от българските преводи на романите: „Единственият път“ на Азиз Несин (1984), „Латифе ханъм“ на Ипек Чалъшлар (2009), „Хотел Босфор“ на Есмахан Акйол (2016), от сборниците с разкази „Жерави“ на Яшар Кемал (1982) и „Познаваме се отнякъде“ на Азиз Несин (1978).

При предаването на турските антропоними и топоними се прилагат принципите на транскрипцията, в редки случаи – на превода или по изключение – на транслитерацията, като се спазват традиционните за българския език форми на турските имена. В транскрипцията на турските имена характерните турски фонемни се предават с най-близките до тях български звукове.

I. Български застъпници на специфични турски гласни

1. Предноезичната закръглена широка гласна **ö**за българския слух звучи приблизително като задноезичната широка закръглена гласна **о**, съпроводена с мекост на предходна съгласна, или като **йотирано о**. В зависимост от позицията си в думата тази фонема се предава със средствата на кирилицата по следния начин:

А. В предисловие – с **йо**, напр. *Йозкан, Йозгюр, Йозджан, Йозпетек, Йолюдениз, Йогют, Йонал, Йодемши*.

Б. След съгласна – с **ьо**, напр. *Гьокхан, Гьозтепе, Гьореме, Йешилкьой, Арнавуткьой, Кьоксал, Беяз Кьошк*.

2. Предноезичната закръглена тясна гласна **ü**за българския слух звучи приблизително като задноезичната тясна закръглена гласна **у**, съпроводена с мекост на предходна гласна, или като **йотирано у**. Предава се по един и същ начин, независимо от позицията, с **ю**:

А. В предисловието с **ю**, напр. *Юнал, Юлкю, Юргюп, Юнлю, Юзеир, Юлкерспор*.

Примери за установени нарушения: *Йурдакул; Тюрк Йурду*.

Б. След съгласна с **ю** [’у], напр. *Бетюл, Бехлюл, Гюлен, Гюлсюм, Гюрпънар, Гюнгьор, Кюлтегин, Люлебургаз, Рюя, Зюлфиляр, Мюневер, Мевлюд, Сюрея, Тюркян, Гюмюшсую*.

3. След съгласните **ç, ş; j** мекостта на **өи üне** се отбелязва и те се предават съответно само с **ои у**, напр. *Джунейт, Шукрю, Шукюр, Чолук, Джомерт, Шолен, Джурджен, Жулиде*.

Същото правило се съблюдава и при предаването на собствени имена от френски и немски, съдържащи тези фонемни, напр. *Жул* вместо *Жюл*, *Шуц* вместо *Шюц*, *Шонберг* вместо *Шьонберг*¹.

Примери за установени нарушения: *Шюкрю*, *Шюкюфе*, *Ерджюмент*.

4. В турския език липсват етимологично дълги гласни. Чрез арабските и персийските заемки в езика са навлезли дългите фонемни \hat{a} [\bar{a}], \hat{u} [\bar{u}] и \hat{i} [\bar{i}]. При предаването на турски антропоними, заети от арабски и персийски, в българския език квантитетът на дългите гласни не се отразява, напр. *Самипашазаде Сезаи*, *Джеляледин Руми*, *Адалет Агаоглу*, *Орхан Гази*.

II. Български застъпници на специфични турски съгласни и звукосъчетания

1. Буквата \check{g} (назована в турската азбука *юмушак*(меко) *ge*, с която се означава несъществуващия в съвременния турски език звукпроходно *г*, в съседство с меки гласни има фонетичната стойност [y](\check{y}), напр. *beğenmek*, *değerli*, *yiğit*, *göğüs*, *böğürtlen*, *güğüm*; в съседство с твърди гласни може да има нулева фонетична стойност, т.е. да бъде „ням“ звук, присъстващ формално по силата на етимологичния правопис, като разделя графично две съседни гласни за избягване на хиатуса, напр. *oğul*[ou l], *soğuk* [sou k]; в края на сричка или дума удължава предходна твърда гласна, напр. *dağ*[$d\bar{a}$], *buğday* [$b\bar{u}$ day], *oğlan* [\bar{o} lan].

При предаването на имена, съдържащи графемата \check{g} , независимо от позицията \check{y} в думата и фонетичната \check{y} стойност в турския език, е установена традицията да се пише и изговаря *г* (Боев 1974: 307), напр. *Текирдаг*, *Боздаг*, *Йогют*, *Чигдем*, *Доган*, *Караджаоглан*, *Агаоглу*, *Тюрк оджагъ*, *Нигде*, *Дегирмендере*, *Тандоган*, *Огуз*, *Тугба*.

Проф. Е. Боев отхвърля възможността въз основа на възникнали дублети да се преформулира съществуващата норма, като смята, че това е неоснователно: „Въпреки че напоследък проникнаха и двойствени форми, които отразяват изговора на \check{g} като \check{y} , няма никакво сериозно основание да изменяме съществуващата традиция“ (Боев 1974: 307).

Изключения: *Деирментене*, *Тавусбаъ*, *Чийдем*, *Нийде*.

Съвременният турски правопис по принцип е фонетичен и буквата *юмушак ge* единствената проява на консерватизъм и историзъм – обстоятелство, което има отношение към предаването на антропоними и топоними на български език. В случая наложилата се у нас традиция не съответства на принципа, че при транскрибирането на турските имена

специфичните фонемни се свеждат до най-близките до тях български звукове. Твърде вероятно тази традиция отразява една по-стара реалност в турската фонетична система или такъв етап на развитие, отговарящ на нейно по-старо състояние. Възникналите дублети или „двойствени форми“, предаващи изговора на ğ като й, за които говори проф. Боев, са следствие и от динамиката на процесите в самата турска фонетична система и в частност на истанбулското наречие, залегнало в основата на съвременния книжовен турски език. Тези дублети се основават на перцепцията и прагматизма и провокират бъдеща дискусия за евентуално осъвременяване и преосмисляне на традицията, имаща силата на норма.

2. Съгласната **у**по правило се предава с **й**, напр. *Корай*, *Бейшехир*, *Хейбелиада*, а в съчетание с гласните **а**(**уа**) и **и**(**уи**) – съответно като **я** (**йа**) и **ю** (**йу**).

А. Дифтонгът **уе** се предава с буквосьчетанието **йе**, дифтонгът **уи** се предава с буквосьчетанието **йъ**, дифтонгът **уо** – с **йо**, напр.: *Юсуф*, *Юнус*, *Юрдакул*, *Юртташ*, *Юмош(уи)*; *Ялова*, *Яхшъкадън*, *Ятаган(уа)*; *Йълдъз*, *Йълмаз(уи)*, *Йенидже*, *Йешилкьой*, *Йешим*, *Йекта(уе)*; *Йозкан*, *Йолджу(уо)*.

Примери за установени нарушения: *Йурдакул*, *Тюрк Йурду*, *Джелял Байяр*, *Ойя/Ойа Байдар* (Оя Байдар²).

Б. Съчетанието **уи** се предава само с **и**, тъй като в българския език **ине** се йотува, напр. *Ирмисекиз (Yirmisekiz)*, *Игит(Yiğit)*, *Сеид(Seyyid)*, *Хюсеин(Hüseyin)*.

Примери за установени нарушения: *Йигит бей*, *Сейитданлъоглу*.

В. Йотацията на меките закръглени гласни **өи** **ü**, отразена писмено съответно в буквосьчетанията **уөи** **уü**, не се предава, напр. *Юксеккалдъръм (Yüksekkaldırım)*, *Гюлерюз (Güleriyle < Güler + yüz)*, *Юксел(Yüksel)*, *Бююкада (Büyükada)*.

Г. В някои случаи, като се изхожда от установената у нас практика, както и от особеностите на българския език, се налага изпускане на съгласната **у**. Това става обикновено между две гласни, от които първата е винаги мека, или най-често между две меки гласни, напр. *Селимие (Selimiye)*, *Харбие (Harbiye)*, *Адевице (Adeviye)*, *Хюриет (Hürriyet)*, *Сафице (Safiye)*, *крайцерът „Хамидие“ (Hamidiye)*.

Примери за установени нарушения: *Хакимийет-и Миллийе*, *Кувайи Миллийе*, *Химайе-и Етфал*, *Севдийе*, *Миллийет*.

Д. Въз основа на правило в турския език групата **-йа** може да има и разновидност **-уа**. Това зависи от предхождащите я звукове. Така например, ако групата **-йа** се предхожда от гласна и съгласна, йотпада и се получава **-уа**. В такъв случай възниква въпросът: как да се предават на български тези

звукови комплекси. Една от възможностите е съкратената форма **-ya** да бъде предадена с **я**, напр. *Коня* от *Копуа*.

С аргумента, че това изписване не предава турския изговор, проф. Е. Боев предлага изписване *Кония*, което е по-близко до турския изговор и до историческата форма (Боев 1974: 308 – 309). Нашите наблюдения сочат, че специално в този случай е по-удачно да се предпочете изписването *Коня*, което е добило широка популярност. В другите случаи е редно да се приеме изписването **-ия**, напр. *Анталия*, *Алания*, *Амасия*, *Сакария*, *Мудания*, *Антакия*, *Малатия*.

Е. При сложните думи с втора съставка с начално **y(й)**, следвано от гласната **o**, е правилно да се пише **й**, а не **ь**, напр. *Танийол* < *Тан*+ *йол*(*Tan*+*yol*), *Саманйолу* < *Саман*+*йолу*(*Saman* +*yolu*), *Акйол* < *Ак*+*йол* (*Ak* +*yol*), *Тюркйоз* < *Тюрк*+*йоз* (*Türk* +*öz*).

3. Геминираните съгласни като общо правило се предават писмено в българския език с една буква, напр. *Музафер*(*Muzaffer*), *Муаля*(*Mualla*), *Хакъ* (*Hakkı*), *Джеляледин* (*Celaleddin*), *Кемалетин* (*Kemalettin*), *Неджметин* (*Necmettin*), *Изет* (*İzzet*).

Примери за установени нарушения: *Иззетин*, *Вахдедин*, *Ебуззия*, *Муаззез*, *Хавва*, *Миллиет*, *Хюрриет*.

4. Двойните съгласни в производните и в сложните думи, получени от срещането на последната съгласна от първата дума или корена с първата съгласна на втората дума или наставката, се съхраняват, напр. *Гюллю*(*Gül* + *-lülü*) *Баба*, *Баллъ*(*Bal* +*-lî*), *Аккую*(*Ak* + *kuyu*), *Гайреттене*(*Gayret* + *tepe*), *Йордеккасан*(*Ördek*+*kasap*), *Музафер Еркеллер*(*Erkel* + *-ler*), *Соуккую* (*Soğuk* + *kuyu*).

Примери за установени нарушения: *Тансу Чилервм*. *Чиллер*(*Çiller* < *Çil* + *ler*).

5. Мекостта на съгласните **k**, **g**, **l** пред твърди гласни, обикновено означавана графично с циркумфлекс върху графемата за гласната – **â**, **û**, се предава с **я** и **ю**, напр. *Муаля*, *Ляле*, *Меляхат*, *Айля*, *Джейлян*, *Мюжгян*, *Кязъм*, *Кямил*, *Неджля*, *Нигяр*; *Истиклял*.

Примери за установени нарушения: *Латифе*, *Лейла*, *Джелал*, *Муалла*, *Казъм*.

Мекостта на крайни съгласни на български не се предава писмено и съответно не се изговаря, напр. *Кемал* [*Kemal'*], *Истиклял* [*İstikl'al'*], *Айшегюл* [*Ayşegül'*].

6. Според новотурския правопис антропоними с арабски произход се изписват с графема на беззвучна съгласна в краесловието, докато в османския език и според по-старата правописна норма на турския език те са били

изписвани със знака за звучното ѝ съответствие. Става дума най-вече за имена, които окончават на **t**, напр. *Ахмет*, вм. по-старото *Ахмед*; *Мехмет*, вм. по-старото *Мехмед*; *Махмут* вм. по-старото *Махмуд*, *Месут*, вм. по-старото *Месуд*; *Максут*, вм. *Максуд*; *Давут* вм. *Давуд*; *Фуат* вм. *Фуади* др. В българския език има вече установена традиция за предаване на краесловните шумови съгласни и тя се основава на изписването на звучния вариант на съгласната.

По наше убеждение към числото на подобни примери следва да се присъединят и такива имена, които според новия правопис в турски език се изписват с краесловно **p** или **ç**, напр. *Муhib*, *Наджиb*, *Галиb*, *Реджеb*, *Таиб*; *Мирадж*, *Бехидж*.

7. Българската съгласна **хе** различна от турската **h**, която създава артикулационни затруднения за изучаващите турски език българи. По място на учленение фонемата **хв** българския език е веларна (меконебна), докато в турския език **he** ларингална и е много лека като учленение. Ето защо тя често може да елидира в разговорния език и диалектите в началословие, средисловие и краесловие. Този факт обяснява и случаи на произношение в говорната практика като Асибе вм. Хасибе (*Hasibe*), Асан вм. Хасан (*Hasan*), Фериа вм. Фериха (*Feriha*) или Сали вм. Салих (*Salih*) у носители на езика на територията на България. Предаването на български език на турската фонема **h**, независимо от нейната по-особена артикулация, става единствено и само с буквата **х**. В този смисъл вариантите Фериа вм. Фериха (*Feriha*) или Сали вм. Салих (*Salih*), установени в българската преводаческа практика, нарушават нормите и може да са резултат от езикова интерференция.

При многогодишните си наблюдения върху преводното дело и културния диалог с РТурция специалистите по турски език от СУ констатират по отношение на предаването на турските имена на български език факти, които не винаги отговарят на установените норми или традиции, придобили статута на норми в процеса на продължителното съжителство на българи и турци. В качеството си и на преводачи на художествена, документална литература и филми преподавателите също доста често са изправени пред предизвикателства, опитвайки се да решат дилемата дали да следват вярно императива на правилата или да направят компромис с тях. В духа на рецепцията на турската култура в българското общество в началото на ХХI в. е възможно преосмисляне, осъвременяване и доразвиване на някои принципи и традиционни модели, използвани при транскрибирането на турските антропоними и топоними в българския език.

На фона на активното културно, общественополитическо и стопанско взаимодействие със страните от Изтока и в контекста на процесите на

глобализация Кръглата маса на ориенталистите в ЦИЕК под наслов „Българска транскрипция на антропони и топоними от азиатски и африкански езици“ е важно и отдавна чакано събитие. Обединили своите усилия, научни постижения и натрупан ценен преводачески опит, българските специалисти по източни езици притежават потенциала да предложат и да отстояват решения на актуалните проблеми или в качеството си на „законодатели“ да разработят цялостни концепции за кодификация в тази област за различните източни езици. Близо 50 години след своеобразния манифест – сборника „Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език“ (1974 г.), в който тематично са представени, както вече бе споменато, славянските, романските, германските, класическите, балканските, угрофинските, източните и далекоизточните езици, езиковата практика отново поставя на дневен ред въпроса за транскрипцията и предаването на чуждите имена (антропони и топоними) в българския език. Проведената дискусия на Кръглата маса и предстоящото издаване на материалите от нея е първата крачка, бележеща началото на процес, в който следва да бъдат привлечени научни, просветни и културни институции, медии, издателства, професионално-творчески организации, ведомства и представители на преводаческата гилдия.

Бележки

1 (3) При транскрипцията на чужди географски имена на български се запазва мекостта на шушкатавите съгласни "ж", "ч" и "ш" (Наредба № 6 от 12 юни 1995 г. за транскрипция и правопис на чужди географски имена на български език, издадена от Министерство на териториалното развитие и строителството, гл 1, чл. 7, ал. 3.

2 Съвременна турска писателка, социолог. На български език са преведени романите ѝ *Котешки писма*, *Портата на греха*, *Изгубеното дар-слово*.

Цитирана литература

Боев 1974: Боев, Емил. Турски имена. – В: *Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език*. София: Наука и изкуство, 1974.

Наредба № 6 от 12 юни 1995 г. за транскрипция и правопис на чужди географски имена на български език, издадена от Министерство на териториалното развитие и строителството, гл. 1, чл. 7, ал. 3.

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/bulgaria_decree_transliteration_bg.pdf Посетен 20.04. 2018.

Екскерпирани източници:

- Акйол 2016: Акйол, Есмахан. *Хотел Босфор*. София: ИК Колибри, 2016.
- Кемал 1982: Кемал, Яшар. *Жерави*. София: Профиздат, 1982.
- Несин 1978: Несин, Азиз. *Познаваме се отнякъде*. София: ОФ, 1978.
- Несин 1984: Несин, Азиз. *Единственият път*. София: Изд. „Христо Г. Данов“, 1984.
- Чалъшлар 2009: Чалъшлар, Ипек. *Латифе ханъм*. София: Унискорп, 2009.

За автора

СУ „Св. Климент Охридски“

Жана Желязкова е асистент в катедра „Тюркология и алтаистика“. Работи в областта на историческата граматика на турския език, сравнителната граматика на тюркските езици, турска диалектология, турска фразеология.

e-mail: jana.jeliazkova@gmail.com

Последни публикации:

Функции и употреба на инструментал в паметниците на турския език от XIII–XV век. - В: *Сборник на Десетата научна конференция на докторантите и нехабилитираните преподаватели от Факултета по класически и нови филологии*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2013.

Османистиката. Исторически отговори за бъдещето. Юбилеен сборник, посветен на 75-годишнината на доц. Мария Михайлова-Мръвкарлова. – В: *Съпоставително езикознание 2/2014*, София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2014.

Винителният падеж в писмените паметници на турския език от XIII–XV век. - В: *XII конференция на нехабилитираните преподаватели и докторанти от ФКНФ 2015*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2015.

Писмени системи, използвани от тюрките. – В: *Луна, бамбук и огледало – изтоковедски изследвания. Юбилеен сборник по случай 60 годишнината на проф. дфн Александър Федотов*. София, 2016.

Türkçe'nin Deyimler Sisteminin Bulgarca'nın Deyimler Sisteminin Oluşmasına Etkisi (Влияние на турската фразеология върху формирането на фразеологичната система на българския език). – В: *Български учен, ориентиран към Изтока*. Научен сборник в памет на проф. Емил Боев, София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2017 г.

Публикации в списание МАНАС:

Желязкова, Жана. Турски заемки от арабски произход за названия на облекло в българския език. – Във: *Манас: Изток–Запад: езици, култури, общества*, Том 3, 1, 2017.